

О МУЖАСТВЕНИМ ЖЕНАМА У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Светлана Томин, *Мужасѿвене жене срѿскоѿ средњеѿ века*, „Академска књига”, Нови Сад 2011

Књига *Мужасѿвене жене срѿскоѿ средњеѿ века* надовезује се, и тематски и теоријски, на претходну књигу *Књижољубиве жене срѿскоѿ средњеѿ века* (2007). У новој књизи објављено је осам студија и расправа, које представљају наставак истраживања Светлане Томин о питању жена у средњем веку, посматраном с разних аспеката. Она пише о доприносу жена у српској средњовековној култури али и о томе како су жене приказане у књижевности.

Подсећајући на негативно приказивање жена у књижевности и распрострањено схватање жена као слабијих и подређених бића, и у биолошком и у духовном смислу, у раду *Мужасѿвена жена. О једном ѿојосу срѿске књижевности средњеѿ века*, Светлана Томин се позива на поједине ауторе који пишу о томе. На жене се гледало с подозрењем као на особе које подстичу на блуд, у појединим животним фазама смактране су-нечистим и окарактерисане су као слабе и непоуздане (Талбот).

Истиче да се средњовековна мизогинија исказује као униформни дискурс који се мало мењао кроз векове а може се пронаћи у европским литературама у сличној форми. Наводи пример код Еурипида, цитира Веселина Чајкановића који пише о нападима на жене и у класичној грчкој и у византијској књижевности. Посебно указује на Аристотела који наглашава инфериорност и подређеност жена у односу на мушкарце. Аристотелово мишљење је било утицајно у схоластичким круговима а његова концепција је доминирала од XIII до XV века и у Западној Европи. „Готово сви ставови грчких филозофа, који говоре о жени негативни су и непријатељски” (К. Атанасијевић).

Као пример да се мушкарцу замера што је у нечему послушао жену, Светлана Томин наводи Теодосијево *Житије Св. Саве*, у коме је Ана, жена краља Радослава, представљена као главни кривац за његово свргавање с престола. Коментаришући придев *женопокорив* у Теодосијевом делу, ауторка каже да насупротив женопокоривом краљу Радославу стоји мужаствена и мужеумна кнегиња Милица у *Житију десјоѿа Сѿефана Лазаревића* Константина Филозофа. Напомињући да се у неким преводима Теодосија уместо *мужасѿивена* каже *храбра* жена (прев. Г. Јовановић) и да у Теодосијевом тексту пише „као што каже Соломон”, Светлана Томин примећује да у библијским *Причама Соломоновим* нема синтагме мужаствена жена, као ни у *Премудросѿима Соломоновим*. У речницима старог језика нема придева мужаствен већ му одговара реч храбар. У значењу храбар, јуначан, придев мужаствен налази се у *Слову о Свѿѿом кнезу Лазару* Данила III, код Димитрија Кантакузина, у *Завѿѿу ѿѿѿријарха Симеона*, *Завѿѿу ѿѿѿријарха Јуде*. Ова анализа показала је да „Константин Филозоф није био први писац који је употребио похвалне речи за жену, користећи, притом, поређење с мушкарцем”. Пре Константина, то су били Данило Млађи у *Слову о Свѿѿом кнезу Лазару*, Григорије Цамблак у *Слову о ѿреносу моѿѿију Свѿѿе Пеѿке у Видин и Србију*. Аутотока се позива на Даницу Поповић која је учила да би Цамблаков став да се „разумом суди што је крепко и мужаствено, а не обликом природе” могао бити парафраза речи из *Житија Свѿѿе Пеѿке* патријарха Јефтимија. Светлана Томин помиње и тропар Свете Петке и *Службу Свѿѿој мајци Ангѿелини Бранковић* непознатог Крушедолца. Такође упозорава и на позни одјек оваквог схватања у *Служби Аѿанасију Великому и ѿрејодобној Марији*.

Расправљајући о овом питању, Светлана Томин врло добро запажа да теоретичари који су били против устаљеног система када је реч о положају жена, при њиховом хваљењу користе управо поређење с мушкарцем. Када се код неких средњовековних писаца женама приписивала нека врлина, то је било исказано кроз изразе: „мужаствена жена”, „при женској природи која стече мушки разум” и слично. Ови изрази, присутни у различитим текстовима, *Житију Свѿѿе Пеѿке*, код Данила Млађег,

Григорија Цамблака и Константина Филозофа, „доприносе познавању једне групе представа о женама, односно њиховом месту у идеологији средњовековља”.

Обавештено и занимљиво пише Светлана Томин о жени као демонском искушењу. У житијној књижевности борба са демонима јавља се као обавезан топос и то још од првог дела ове врсте – *Житија Свѣтоѿ Анѣионија*. Пишући о овом родоначелнику монашког живота у житију (написаном 357. године), она указује и на друга дела, нпр. *Житије Марија Еѣићанке*, у коме налазимо демонска дела, стандардни мотив у хагиографији. Многобројна светогорска житија из XIV века једва спомињу жену, осим помена Богородице. Наводећи примере из литературе, Светлана Томин у свом раду *Жена као демонско искушење. Пример Житија Свѣтоѿ Максима Бранковића* види као позни одјек мотива о демонском искушењу у пролошком *Житију Свѣтоѿ Максима Бранковића*. У овом делу изнето је схватање да је жена по својој природи зла, као оруђе ђавола, често повезана са змијом. Дајући примере у којима је жена приказана као продужење руке ђавола, ауторка расправља и о различитим објашњењима о дијабелизацији жене у литератури.

Тему о жени као инкарнацији ђавола, Светлана Томин наставља и у наредној студији *Мошѣв оклеветаноѿ младића. Прилоѿ ѣредсѣављању зле жене у књижевности*. Наводећи обраде библијске приче о Јосифу, познате апокрифе, у којима је заједничка представа зле и похотне жене, која не мари за друштвене норме да би постигла свој циљ, поред других, ауторка цитира и пример из *Житија Сѣефана Дечанскоѿ* од Григорија Цамблака, у коме је и краљ Милутин постао жртва сплетака своје жене.

Прецизно и прегледно износи Светлана Томин своја запажања о женама у Доментијановом *Житију Свѣтоѿ Саве*. Доментијан по имену помиње само Немањину жену Ану. Она се моли да јој Бог да још једно мушко дете. Следећи опис везан је за њено замонашење. Имена друге две жене, Ане, жене краља Радослава и Ирине Витац, не помиње. Оне су анонимне. Краљица Ана је кратко поменута у вези са Радослављевом женидбом а Ирина као побожна и дарезљива царица. С разлогом, Светлана Томин пореди Доментијаново излагање о овим женама са Теодосијевим казивањем.

Још једна жена, анонимна код Доментијана, јесте нека доброверна и побожна особа, која открива Св. Сави где се налази благо.

Запис дијака Добре на маргини рукописног минеја о Марку Краљевићу (*Дијак Добре и његов запис о Марку Краљевићу. Једна ѣрећушана шема срѣске средњовековне књижевности*) потврђује Светлани Томин да су за најпопуларнију личност народне књижевности, Марка Краљевића, везивани различити мотиви и да су му додељиване улоге које су и у моралном погледу и по свом историјском карактеру понекад непомирљиве. По овом запису, у селу благовернога краља Марка, када овај даде

Тодору, Гргурову жену Хлапену, а узе своју првовенчану Јелену, дијак Добре писао је минеј. Уместо да наведе годину, дијак је испричао овај догађај о две жене, Марковој супрузи Јелени и љубавници Тодори. Љубавницу је уступио тасту а жену вратио кући.

У раду *Кийийорке срїскої средњеї века. Прилої љознавању* Светлана Томин најпре даје образложење речи ктитор, као и разлике између ктитора и оснивача манастира, говори о најважнијим правима ктитора као и о постојању појма другог ктитора, чија се добротинитељска делатност наставља на оснивачку претходног ктитора. Главна преокупација ауторке је ктиторска делатност жена у Византији и код нас. Она помиње Јелену, мајку Константина Великог, Атенаиду Евдокију (умрлу 460), жену Теодосија II, Пулхерију (умрлу 453), сестру Теодосија II, принцезу Аницију Јулијану (умрлу 527. или 528), царицу Теодору, Јустинијанову супругу, Касију (IX век), најпознатију византијску песникињу, Ану Даласин (XI век), Марију Бугарску, мајку царице Ирине Дуке (XI век), Ирину-Пирошку, кћер угарског краља Ладислава I, Ирину, кћер Теодора I Ласкариса, супругу Јована III Ватаца (XIII век), Теодору, жену Михаила VIII Палеолога, Теодору Палеолог, братаницу цара Михаила VIII, Ирину Евлогију Хумн Палеолог (XIV), удовицу деспота Јована Палеолога.

Указујући на утицај византијске цивилизације и у материјалном и у духовном животу Јужних Словена, Светлана Томин прати византијски утицај и на плану женског ктиторства. Наводи примере од Косаре, жене дукљанског кнеза Владимира (*Лейиоис љоја Дукљанина*), жене кнеза Стефана Војислава Маргарите, угарске краљице Јелене, кћери рашког жупана Уроша I а жене угарског краља Беле II Слепог (XII век) до Ане, жене Стефана Немање, унуке Немањиног сина Вукана, Јелене Анжујске, Катарине, жене Јелениног сина Драгутина, Симониде, жене краља Милутина.

Дајући исцрпне податке о ктиторским активностима поменутих жена, као и о врло богатој активности Јелене Анжујске, Светлана Томин указује на чињеницу да су властелинке и припаднице владајућих породица XIV века, према својим могућностима, најчешће подизале по једну цркву или манастир. Прецизно и по хронолошком реду она наводи имена тих ктиторки и манастира које су оне подизале.

У дугом и богатом низу ктитора налазе се и многе друге, Јефимија, Вукашинова кћи Оливера, Драгиња, сестра кнеза Лазара, кнегиња Милица, Лазарева кћи Мара, царица Јелена, Јелена Балшић, Јелена, жена деспота Стевана Штиљановића, ктиторке из породице Кантакузин, Бранковић (Мара, Катарина) Ангелина, ктиторке из породице Јакшић, Јелена, ћерка деспота Јована Бранковића и друге.

Мада је врло исцрпан и детаљан преглед ктиторске делатности дат у овом раду, Светлана Томин напомиње да још није начињен преглед

женске активности код нас а да ће компаративно истраживање овога питања показати размере ангажованости у средњем веку и њихов допринос средњовековној култури. Ауторка истиче да су за главни део овог прилога узете у обзир жене које су живеле у српским земљама, као и Српкиње које су удајом одлазиле у друге земље. Поменуте су и византијске принцезе, Симонида и Јелена.

Рад *Два средњовековна зборника. Сасџав и особеносџи* посвећен је зборницима, који су најчешће били разнородне садржине а тематика им је била житијна, хроничарска, омилистичка, догматско-политичка, апокрифна, а од XIV и XV века поједини зборници имају и енциклопедијски карактер. Светлана Томин пише о два зборника које су поручиле жене: *Бдински зборник* (1359/60) написан на захтев Ане, жене бугарског цара Јована Срацимира и *Горички зборник* (1441/42) Никона Јерусалимца, духовника Јелене Балшић, у коме се, поред других текстова, налазе и три Јеленине посланице. Томинова детаљно и врло обавештено говори о поменутим зборницима.

Набрајајући неколико жена у поворци светитеља, Анастасију, мајку Св. Саве, Јелену Дечанску, Јевросиму (кнегињу Милицу), Ангелину, Јелисавету (кнегињу Јелену Штиљановић) и Јелену Анжујску, Светлана Томин у раду *Десџоџица и монахиња Анџелина Бранковић – свеџа мајка Анџелина* каже да су се међу светим женама нашле две странкиње, Јелена Анжујска, жена краља Уроша и мајка краља Драгутина и краља Милутина, која је у Србију дошла око 1250. и Ангелина Бранковић, жена слепог деспота Стефана Бранковића, рођена у Албанији око 1440. О животу Ангелине Бранковић, о њеним ктиторским активностима и заслугама, Светлана Томин пише детаљно и са лепим познавањем чињеница.

Нова књига Светлане Томин о мужаственим женама српског средњег века потврђује њену доследност у истраживањима положаја жене у средњем веку, различитим тумачењима о жени као демонском искушењу али и о богољубивим и христољубивим женама, о њиховом утицају у средњовековној књижевности и култури и изузетној ктиторској активности. Обе књиге Светлане Томин, о мужаственим али и о књигољубивим женама, представљају целину и резултат су дугогодишњег бављења овом проблематиком. Врло обавештено, комплексно, аналитички прецизно али и занимљиво за читаоце, Светлана Томин износи своја открића и запажања о жени у средњем веку. По модерном приступу и преокупацији овом тематиком, препознатљиви су њени радови у нашој медијевистици.

Јелка РЕЂЕП